

ДРАМА ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Стаття розглядає внутрішню драму поета, який не приймає дійсності – неволі. Поет усвідомлює, що його можливості для реалізації визволення «перенесені» виключно у його творчість, в діяльність митця. Проте мучиться від осоружності дійсності, і ця драма посилюється як засланням, так і особистою невлаштованістю – відсутністю власної сім'ї, про яку постійно мріє. В цих параметрах поетове слово набуває особливої емоційної наснаги і полум'яного заперечення зла в його різних проявах.

Ключові слова: поет, творчість, драма, любов, неволя, московське самодержавство, повстання, історія, заперечення зла, правда, нація, геній.

Senyk L.

DRAMA BY TARAS SHEVCHENKO

Article examines the internal drama of the poet who does not accept reality-captivity. The poet realises that his opportunities for realization of liberation "passed" only in his creativity in the activities of the artist. However, suffering from the tragic of reality, and this drama amplified as prison and personal futility – lack of own family, about which constantly dreaming. In these parameters a poet word acquires special emotional enthusiasm and fierce denial of evil in its various manifestations.

Keywords: poet, art, drama, love, captivity, Moscow autocracy rebellion, history, denial of evil, true, a nation, a genius.

Насправді вже важко знайти сьогодні якісь нез'ясовані біографічні дані з життя Тараса Шевченка. У цій статті робимо спробу розглянути один аспект життя і творчості Тараса Шевченка. Йдеться про незвичайну особистість, яка дуже і дуже гостро переживає неволю власного народу і свою неспроможність допомогти йому визволитись, стати в повному розумінні вільним. Це, без перебільшення, драма цієї особистості.

Більше того, драма посилюється власним, особистим життям, невлаштованістю, неосягненням звичайного людського щастя в родині, в сім'ї, в колі рідної дружини та дітей, які несуть радість життя. Все це недоступне поетові, ніби приреченому жити в самотності, яку заповнює невсипущою працею, творчістю, наскрізь пройнятою трагізмом свого народу й окремої людини, як поет, котрий настільки масштабно і проникливо осягає цей трагізм і знаходить для вираження цього від-

чуття і реального стану таку силу слова, що від його початку і до сьогодні в українській писемності не знайшлося проникливішого і могутнішого виразу, як у Тараса Шевченка. Це особливий феномен поета. Очевидно, тому нині ми визначаємо таку силу як слово Генія.

Отож початок творчості Тараса Шевченка, як відомо, романтичний, вже був визначений як особливий, оскільки в «традиційних» сюжетах і настроях, характерних для романтиків, читач вловлював справді трагічні нотки, що тією чи іншою мірою віддзеркалювали реальний стан народу («Причинна», «Русалка» та ін.). Без сумніву, це трагізм, коли дівчина-покритка топить рідну дитину і, забувши про злочин, далі насолоджується перебуванням у панських палатах навіть у час відсутності пана... Такий вибір, в основу якого покладено природне прагнення людини з самих низів народу піднятися на кілька шаблів вище й опинитися в умовах начебто свободи, віддзеркалює природне прагнення отримати волю і нічого протиправного не має в своїй основі. Але коли за такий вибір платять злочином (убивством), тоді й самий вибір, набувши трагічного змісту, тягне за собою неминуче покарання.

Попри все, навіть у цьому романтичному баладному сюжеті, як видно, закладений трагізм, котрий, ясна річ, походить від свідомості поета, що дивиться на свою дійсність одкритими очима і не має ні найменшої ілюзії відносно можливого виходу із суспільної ситуації якимось полегшеним чином.

Драма, що покладена в основу соціальної і політичної ситуації часів Тараса Шевченка, не мала позитивного вирішення. Воно було б протиприродним, штучним, неправдивим. А поет має говорити правду і тільки правду, скільки б не коштувала ця єдина і невідступна засада. За правду поет заплатив надзвичайно високу ціну.

Драма продовжується, набуваючи трагічного змісту. Адже саме перебування народу в умовах московського самодержавства однозначно несло трагізм. По-перше, народ в умовах неволі не здатен самореалізуватися в усіх сферах своєї життєдіяльності. По-друге, він щороку, повсякчас втрачає можливість підніматися на все вищі і вищі шаблі свого розвитку, як і інші народи Європи чи всього світу, які живуть в умовах свободи. По-третє, історичний прогрес, який спостерігається поза межами неволі, дає приклад для поневоленого народу діяти, щоб досягнути цю свободу.

Ці три засади лежали в основі вибору Тараса Шевченка, вже не кріпака, а вільної людини. І тут ми стикаємося із надзвичайно гострою драмою поета в його особистому, майже інтимному житті. Поет, радіючи, що став вільним, переживає рабство своїх земляків і всієї своєї родини. Ця драма поета фактично супроводжувала його все життя. Поет дуже гостро відчуває несправедливість із її «вимірами» – національним, соціальним, особистим. Це настільки органічне переплетіння настроїв та переконань, ідеології та філософії, політики і релігії, що часто-густо годі відділити одне від другого, настільки органічною є поетична візія поета – погляд поета на дійсність і адекватне його відображення у слові.

Як наслідок, бачимо поета з його активною участю в Кирило-Мефодіївському братстві, з одного боку, а з іншого, – віддзеркалення себе і свого часу в поезії.

Чи не найсконцентрованіше ця позиція прозвучала в «Заповіті» поета, який, захворівши, відчув, що він опинився на порозі смерті і тому змушений був сказати найсокровенніше, своє особисте, але водночас вкрай необхідне для всього поневоленого народу:

*...вставайте,
Кайдани порвіте,
І вражою злою кров'ю
Волю окропите!¹*

Після цього заклику не залишалося нічого іншого, як лише продовжувати, скільки є сил, своє життя, самостійно кладучи його на вівтар народу задля свободи. Це одна, мабуть, виключна сторона життєдіяльності поета в його не лише поетичних, скажемо умовно і в лапках «деклараціях», а в способі життя, в способі мислення і відповідно власного чину. Вірш став всесвітньовідомим, а «програмне революційне спрямування, бойова закличність розрахована на активізацію мас, художня досконалість твору ставлять «Заповіт» у ряд найдосконаліших зразків світової політичної лірики». ² Для друзів та знайомих «Шевченко був реальним символом *уже воскреслого народу* (підкреслення моє. – Л.С.)». ³ Візія поета вже звільненого народу таким чином ставала начебто реальністю під силою впливу поетичного слова. І всі до-теперішні і наступні твори з безпощадною критикою самодержавного абсолютизму, всенародної неволі звучали і донині звучать актуально, як вічна, нержавіюча зброя. Не випадково Іван Франко в 1914 році у відомій «Присвяті» прирівняв Шевченкове слово до зброї, підкресливши, що «для волі Росії зробив більше, ніж десять переможних армій». ⁴ Ця публікація з'явилася у віденському журналі «Ukrainische Rundschau», а отже, мала резонанс не лише український, а ширший, хоча б на всю Австро-Угорську імперію, отже, й на всю Європу. Сучасник поета – Олександр Кониський, фактичний засновник шевченкознавства ⁵, – фіксує те захоплення поетом молоді, культурних середовищ, знайомих і незнайомих, коли вся Україна «побачила початок того вогню, що горить і світить; промінь того сонця, що «йде і за собою день веде» ⁶ в той час, коли панує темрява неволі...

Зрозуміло, що драма поета не могла розв'язатися якимось полегшеним способом, бо поет сам визначив своє життя в органічному поєднанні з долею народу. Ця органічність далеко не всім його сучасникам була притаманна, далеко не всі могли стати на таку безкомпромісну позицію. Адже вона несла загрозу його життю. Це зрозуміло, оскільки реакція панівної системи на будь-який суспільний спротив була однаковою – покарання.

Воно настало негайно, хоч годі сказати, що несподівано, не передбачено. І в період «казематський» дуже доречно прислухатися до настроїв поета, який ніяк не зламався від того, що сталося. Він у цій драмі залишається собою: не про себе, не стільки про себе, скільки про свій народ він безперервно думає і переживає його стан.

*Мені однаково, чи буду
Я жить в Україні, чи ні,
Чи хто згадає, чи забуде
Мене в снігу на чужині...* ⁷

Це начебто повна байдужість, відречення від власної особи, що сприймається як зовсім другорядне явище, бо є інше, могутнє, як стихія природи, як океан почуттів, реальність, яка мучить, не дає спокою, нуртує в душі:

*Та не однаково мені,
Як Україну злії люди
Присплять, лукаві, і в огні
Її, окраденую, збудять...*
Ох, не однаково мені! ⁸

Скільки б ми не читали ці рядки або слухали декламаторів, завжди вони захоплюють і дивують силою переконання, силою посвяти особистості, яка надзвичайно свідомо історичної долі народу і його призначення. Саме так – *призначення, покликання* народу звершити свою долю. Ця «неоднаковість», яку проголошує поет перед усвідомленням того, що він опиниться на чужині, але не власна особа цікавить

його – думки скеровані в сучасність, яка мусить мати перспективу. Тут немає ні слова, що все, мовляв, залишиться по-старому. Оце «окраденую, збудять» – незаперечне бачення поета, що неминучі зміни будуть, він їх бачить і про це переконливо пише.

І все ж це драма поета. Вона ніколи не закінчиться, і така думка наскрізь проймає свідомість поета, укріплюється в його творах.

Уже в перший, романтичний період творчості Т. Шевченко свідомо вдається до розкриття драматичних життєвих ситуацій (у душі романтизму), коли досягнути бажане неможливо в силу реальної ситуації – соціальних чи інших перешкод (такою є «Причинна», «Утоплена», «Русалка»), однак творчий принцип неможливості досягнення щастя залишається назавжди. Його неважко побачити, наприклад, у творах циклу «Три літа» чи «В казематі». Так, вірш «Дівичії ночі» засвідчує драматизм реального стану ліричної героїні:

*Нащо мені коса-краса,
Очі голубині...*

Усвідомлення власного драматизму посилює відчуття змарнованого віку чи навіть усього життя, бо з серця рветься визнання:

*Я люблють, я жити хочу,
Серцем – не красою!⁹*

Як можна забути це непереборне прагнення щастя? Лише природа здатна приглушити цей клич серця («З полем розмовляю»):

*З полем розмовляю,
Розмовляю і недолю
В полі забуваю.¹⁰*

До речі, природа завжди виступає в Т. Шевченка як живий організм, що або співмірно «переживає» з людиною в її драматичних ситуаціях, або виступає контрастом до реального буття людини, або водночас стає «душею» (як символічне пересотворення) особистості в її драматичних чи трагічних колізіях. У цитованому вірші природа виступає «замінником» відсутнього добра і щастя як заспокоєння чи навіть забуття.

Такою ж трагічною є в однойменному вірші наскрізна метафорична деталь – хустина, яку вишила кохана для чумака, що, захворівши, загинув, і лише

*На новому хресті хустку
Вітер розвіває,
А дівчина у черниці
Косу розплітає...¹¹*

Поза всяким сумнівом, трагізм людських доль не випадковий у творчості Т. Шевченка як естетична засада, що концентрується у ряді творів, говорити своєму сучасникові правду і тільки правду. І все це незалежно від форми: чи то балада, чи ліричний вірш, чи суворі інвектива, якою, наприклад, є «Сон» із підзаголовком «Комедія», чи «Великий льох» – *Містерія*. Всі ці речі відкривають **невлаштований світ**, в якому панує лихо, що є присутнім у кожній людини, в сучасника поета.

Це глобальне узагальнення без будь-якого винятку відображає **універсальність** погляду Т. Шевченка на дійсність. У драматичному співпереживанні поета так невлаштованого світу, у такій же драмі поета наявний дуже знаменний показник – адже цей світ, віддзеркалений у Слові поета, приречений на **зміну**, яку вже започаткувало власне геніальне слово поета («...**кайдани порвіте!**»).

І все ж, ми відчуваємо драму поета в рядках, які начебто вибухають із його душевних глибин:

*Чого мені тяжко? Чого мені нудно?
Чого серце плаче, ридає, кричить,
Мов дитя голодне?*

Прорив питань, які начебто вибухають спонтанно, має виразну основу, що розкривається в риторичній відповіді.

*Засни, моє серце, навіки засни,
Невкрите, розбите... А люд нависний
Нехай скаженіє... Закрий, серце, очі!..*¹²

«Люд нависний» – настільки широке узагальнення, що, можна припускати, є безмежною критикою сучасного поетові суспільства, в якому поетове серце чується «невкритим, розбитим»... Це драма – як конфлікт між надзвичайно вимогливою особистістю і «нудним», «невтішним», невлаштованим суспільством, яке існує з безпощадним епітетом – *нависне*, «*нехай скаженіє*»...

І в тому ж циклі «Три літа» поетів погляд на соціальний зріз цього суспільства (вірші «Не завидуй багатому», «Не женися на багатій») начебто «умиротворює» збунтованого ліричного героя (очевидно, поета, проте, мабуть, повного знаку рівняння годі ставити між, все ж таки, трішки відстороненим автором і тим, хто повчає чи «робить висновки»). Як би не було, тут теж наявний конфлікт, навіть у сфері моральній, звичайно, і соціальній. А вирішення його – «оженись на вольній волі» або й «легше плакати, Як ніхто не бачить!» А читач, вникаючи в ці рядки, напевно, мріяв у минулому й сьогодні з не меншою духовною силою про, все ж таки, зміни, про які йшла мова вище. Бо прочитаний поет сприймається як інтелектуальна, творча цілість, де неможливо відмежувати одне від іншого, щоб не порушити власне гармонії цієї цілісності.

І коли ми говоримо про драму поета, то вона і є саме ознакою цієї ж гармонії, коли любов і ненависть, ніжність до всього, що любить поет, і жорстокість до зла, зачарування природою і огида від потворного – все це органічне, неповторне, воно й становить монументальну цільність назавжди, кажучи словами поета, «поки сонце в небі сяє»...

І, може, тому з таким хвилюванням, навіть щемом у серці сприймаємо драму поета, власне, в його особистій невлаштованості. О. Кониський у своїй «хроніці» говорить про поетів намір сватання до дочки кирилівського пароха Кошиці. Про це також пише детально В. Шевчук, зокрема, про дуже плідну творчу осінь 1843 року, коли були написані, як справедливо називає, «літературні шедеври»¹³, але зосереджує увагу на двох віршах, про які ми вели мову вище («Не завидуй багатому» і «Не женися на багатій» як віддзеркалення пережитого – «першої невдалої спроби одружитися»¹⁴ і як «спроба заспокоїти себе»¹⁵). Склалася також, як і Оксани Коваленко – першої, дитячої любові Тараса, – трагічна історія юної Феодосії Кошиць, доньки кирилівського пароха, котрий категорично був проти зятя Тараса Шевченка. Нічого не вийшло! (В ХХІ столітті ця історія, може, й не сприйметься молодими людьми, коли нині, зрештою, можуть одружитися і без згоди батьків). Деталі такої історії описані у цитованій праці В. Шевчука. Звичайно, тоді діяли інші правила і норми...

І далі історії любові поета: (Дуня Гашовська¹⁶ – фактично Гусиковська, Ганна Закревська¹⁷, Варвара Репніна, Ликера Полусмаківна... І ще кілька імен. Біографи загалом виявили «таємниці серця», де різні причини, різні наслідки, але з єдиним висновком – поет залишився самотнім. Особиста драма поета завершилася з його смертю як образ долі – тема, якій поет присвятив ряд творів, знову ж таки, в трагічному звучанні.

Доля генія – доля нації, що його породила. Органічне, кровне поєднання поета зі своїм народом було б мертвим, коли б не наділене воно духом, яким живе нація. Начебто зрозуміла річ: поет акумулює в образній системі досвід нації – історичний, соціальний, духовно-національний і таким способом стає виразником нації. Проте геній в силу таланту і призначення виходить поза свій час, випереджуючи його, власне, своїм словом. Тарас Шевченко Словом випередив час, бо ще за свого життя у Слові визволив свою Батьківщину, адже майбутня революція вже відбулася в поетовім слові, в якому закладена надзвичайно могутня вибухова сила. У час Шевченка і після нього Україна духовно змінилася: вона прямувала до своєї незалежності якраз через Слово, через звернення поета до народу, котрий його почув, незважаючи на десятилітню неволю поета, незважаючи на постійні заборони української мови можновладцями російської імперії, незважаючи на фальсифікації і кривотлумачення в часи «диктатури пролетаріату». Це, власне, те, що писав Іван Франко у своїй «Присвяті». Але взамін за таку перемогу над злом поет заплатив драмою свого життя, що також не могло стати іншим – такий закон історії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

-
- ¹ Шевченко Т. Повне видання творів Т. Шевченка. Т. II. – Чикаго, 1961. Тут і далі цитую за цим виданням. – С. 133.
 - ² Нудьга Г.А. «Заповіт» // Шевченківський словник. Т. 1. – Київ, 1976. – С. 231.
 - ³ Зайцев П. Життя Тараса Шевченка. – Париж – Нью-Йорк – Мюнхен, 1955. – С. 162.
 - ⁴ Франко І. Присвята . Твори в 50-ти томах. Т. 39. – Київ, 1983. – С. 255.
 - ⁵ Див.: Мисюра О. Кониський – засновник шевченкознавства // chron.chtyvo.org.ua.
 - ⁶ Кониський О. Тарас Шевченко-Грушівський. Хроніка його життя. – Київ, 1991. – С. 113.
 - ⁷ Шевченко Т. Повне видання творів Т.Шевченка. Т. II. – Чикаго, 1961. – С.169.
 - ⁸ Там само.
 - ⁹ Шевченко Т. Повне видання творів Т.Шевченка. Т. II. – Чикаго, 1961. – С.23, 24.
 - ¹⁰ Там само. – С. 24.
 - ¹¹ Там само. – С. 44.
 - ¹² Там само. – С. 45.
 - ¹³ Шевчук В. “Personae verbum” (Слово іпостасне). Розмисли. – Київ, 2001. – С. 199. Розділ «Любов, що розійшлася сном».
 - ¹⁴ Там само.
 - ¹⁵ Там само. – С. 200.
 - ¹⁶ Див.: Кониський О. Тарас Шевченко-Грушівський... – С. – 68 і далі.
 - ¹⁷ Приховану історію любові до Ганни Закревської переконливо описує в розділі «Любов» М. Шагінян: Шагінян М. Тарас Шевченко. Издание четвертое. – Москва, 1964. – С. 111 і далі.